

Sfântul Grigorie Palama și cântarea liturgică. Câteva repere

Roger CORESCIUC *

Abstract: *St. Gregory Palamas and the liturgical song. Some remarks.*

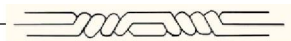
The homilies of St. Gregory Palamas are not only dogmatic or moral sermons, but they also contain some references to liturgical singing. These references are not very numerous, but, together with some elements from the biography written by the patriarch Filotei, they can help us to draw an adequate image of the way in which the church music was valued in the XIV-th century. The role of this study is also to show that church music was not neglected during the time of St. Gregory Palamas, but was given due importance. Along with these elements, the present study will also highlight the importance that St.

Gregory Palamas attaches to the connection between church singing and the prayer of the mind, which is a central element of hesychastic life. Attention in prayer is not only a feature of particular prayer, but it must also be present in liturgical singing. Hesychia and liturgical prayer are not two antagonistic forms of prayer, they are not two independent forms of prayer, but they complement each other, with the main purpose of an assumed prayer. If the liturgical prayer is not prepared by personal prayer, it risks becoming a simple ritual, without authentic spiritual implications. The homilies of Saint Gregory Palamas also show us that the church hymns had as subjects the divine mysteries of the Incarnation, the life of the Mother of God and the lives of the saints.

Keywords: *Palama, psalmody, hesychasm, mindfulness, homilies.*

Evocarea marii personalități a sfântului Grigorie Palama nu se poate face fără o referire și la felul în care acesta era atașat de viața liturgică a Bisericii. Literatura teologică cu privire la disputele isihaste este imensă, însă credem că această literatură, centrată

* Lector universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Romania.

destul de mult pe chestiunile dogmatice ale disputei, trebuie să cuprindă și o imagine a dinamicii participării sfântului la filonul liturgic tradițional. De asemenea, chestiunea muzicală nu ocupă un loc special în teologia sfântului Grigorie, poate și pentru că făcea parte din firescul liturgic de zi cu zi și nu impunea o abordare particulară. Nu sunt multe textele în care sfântul vorbește despre cântare, iar în studiul de față ne vom opri doar asupra câtorva pasaje din „Omilii” și din biografia pe care i-a alcătuit-o Filotei, patriarhul Constantinopolului.

Elemente din biografia Sfântului Grigorie Palama cu referire la cântarea liturgică

Aceste elemente nu sunt foarte numeroase și sunt cuprinse în general în biografia pe care i-a dedicat-o Filotei. Firescul liturgic, care făcea parte integrantă din viața monahului athonit, nu a constituit o preocupare descriptivă nici pentru Filotei și nici pentru Sfântul Grigorie. Redăm mai jos câteva astfel de elemente, cu comentariile de rigoare.

Unul dintre momentele de criză care prezintă felul în care sfântul Grigorie se raporta la cântarea de la strană este cuprins în rândurile următoare:

„Era seara Cinei celei mari și de taină și a Pătimirilor după trup ale Domnului, și săvârșindu-se cu măreție celebrarea lor, cum e obiceiul în Lavră, Grigorie participa împreună cu cei mai de vază la prăznuire și imne, conducând și stând împreună cu ceilalți și împodobind adunarea cu prezența lui, cum ar putea spune cineva. Dar cum obișnuiește să se întâmple, unii dintre cei ce stăteau acolo, ca și cum ar fi uitat de cele celebrate, de acele mari și minunate cântări și pentru ce se adunaseră, s-au dedat vorbelor întâmplătoare, și aceasta peste măsură și în exces, dacă s-ar putea vorbi despre măsură în unele ca acestea. La acestea omul lui Dumnezeu s-a mâhnit, cum era și potrivit, și pentru că nu i se părea indicat să vorbească cu ei să le spună să se abțină de la vorbe, îndepărtându-și mintea deodată de la aceia și de la cântarea innelor, s-a întors ca de obicei spre sine

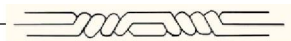
însuși și prin sine spre Dumnezeu. Și dintr-odată l-a învăluit de sus o lumină dumnezeiască și, luminând-i-se cu razele acelea atât ochii sufletului, cât și ai trupului, a văzut deja limpede ca prezent ceea ce avea să se întâmple peste nu puțini ani¹.

Traducătorul biografiei lui Teolipt precizează într-o notă aferentă acestui text că această întâmplare a avut loc în anul 1332². Sfântul Grigorie a fost hirotonit preot în 1326. Textul de mai sus ne lasă să înțelegem că la această priveshere, Palama nu doar a slujit, ci a și participat la cântarea de la strană. Mâhnirea produsă de vorbăria unora dintre monahi (despre care nu putem afirma categoric, dar nici exclude, că erau înșiși psalții) l-a îndepărtat de cântare și l-a orientat către rugăciunea inimii. Întoarcerea spre sine și ferirea de împărăstierea prin cuvânt l-au ajutat pe sfânt să se întoarcă în mod real către Dumnezeu într-o situație aparent nefavorabilă, fapt care a condus și la vederea profetică a unor realități care aveau să se întâmple peste o anumită perioadă de timp (alegera ca mitropolit al Tesalonicului a lui Macarie în 1343). Episodul acesta reflectă felul de viețuire isihastă care nu permite gândurilor sau vorbelor deșarte să abată mintea de la rugăciune. Unul dintre primii dascăli ai Sfântului Grigorie, Teolipt al Filadelfiei, spune exact același lucru (fapt care ne îndreptățește o dată în plus să ținem cont de relația de paternitate Teolipt-Palama atunci când dorim să înțelegem mediul în care s-a dezvoltat duhovnicește sfântul Grigorie): „Dar vreau să știi și aceasta: Nu cumva, socotind că te rogi, să umbli departe de rugăciune, să te ostenești fără câștig și să alergi în deșert. Aceasta se întâmplă la cântarea cu gura, când mintea e purtată în altă parte și e împărțită între patimi și lucruri încât se întinează și înțelesul cântării”³. Cu

¹ FILOTEI, preasfântul patriarh al Constantinopolului, *Cuvânt la cel întru sfinți Părintele nostru Grigorie, arhiepiscopul Tesalonicului*, în GRIGORIE PALAMA, *Tomosuri dogmatice. Viața. Slujba. Serieri I*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2009, p. 501-502.

² *Ibidem*. A se vedea nota 31, p. 502.

³ TEOLIPT AL FILADELFIEI, *Despre ostenețiile vieții călugărești*, în *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. VII, trad. Dumitru Stăniloae, București, Edit. Humanitas, 1999, p. 56.

toate acestea, după cum vom vedea în continuare, sfântul Grigorie acordă cântării importanța cuvenită. În întâmplarea de față, Palama nu amendează cântarea în sine, ci atitudinea neglijentă a celor care cântă. Același Teolipt avea, probabil, să îl învețe pe sfântul Grigorie: „Psalmodiază cu gura. Dar cu glas liniștit și cu supravegherea minții, nerăbdând să lași ceva necugetat [ne-gândit] din cele spuse. Și dacă îți scapă ceva minții, repetă stihul ori de câte ori se întâmplă așa ceva, până-ți vei avea mintea însoțind cele spuse. Căci mintea poate să și cânte cu gura și să țină și amintirea lui Dumnezeu”⁴.

De asemenea, deși nu există dovezi clare ale unei relații directe între sfântul Grigorie Palama și sfântul Grigorie Sinaitul, nu putem să ignorăm influența indirectă pe care cel din urmă a avut asupra primului, inclusiv în ceea ce privește atitudinea față de cântare. Reacția lui Palama în contextul slujbei amintite mai sus poate fi explicată, probabil, și prin ecoul pe care învățătura despre cântare a sfântului Grigorie Sinaitul îl avea în inima lui Palama. Spune Grigorie Sinaitul:

„Unii cântă puțin, alții mult, alții deloc. Tu nu cânta nici mult, căci aceasta aduce tulburare, dar nici nu lepăda cu totul cântarea, pentru moleșeala și nepăsarea care se nasc din aceasta [...]. Cântarea multă este a celor ce se îndeletnicesc cu făptuirea, pentru necunoștință și pentru osteneală; nu a celor care se liniștesc, cărora le ajunge să se roage numai lui Dumnezeu, în inimă, și să se abțină de la gânduri [...]. Căci dacă își deșartă mintea toată puterea în cântare, slăbește de nu se mai poate ruga cu tărie și cu sârguință”⁵.

Echilibrul între cântare și rugăciunea în isihie este important pentru felul în care monahul își rânduiește lumea gândurilor. Sfântul Grigorie Palama reacționează categoric când psalții se îndepărtează de liniștirea minții, urmând întrucâtva cuvintele lui

⁴ *Ibidem*, p. 64.

⁵ Sfântul GRIGORIE SINAITUL, *Despre felul cum trebuie să șadă la rugăciune*, în *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. VII, trad. Dumitru Stăniloae, București, Edit. Humanitas, 1999, p. 191.

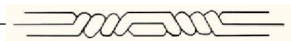
Grigorie Sinaitul: „Când vezi, șezând în scaunul tău, că lucrează rugăciunea și nu încetează de a se mișca în inimă, nu o părăsi ca să te scoli să cânti, până ce nu te va părăsi ea cu bun rost, când vine vremea, căci părăsind pe Dumnezeu înăuntru pentru ca, ridicându-te, să-i vorbești în afară, te cobori de la cele înalte la cele de jos. Ba îți tulburi prin aceasta și liniștea minții”⁶.

În același timp, episodul participării la cântarea de la priveghere este paradigmatic pentru înțelegerea felului în care sfântul, deși pe deplin trăitor al rugăciunii isihaste, nu o absolutizează, acordând importanță deosebită și sinaxelor liturgice, într-un deplin echilibru. Facem această remarcă deoarece este cunoscut faptul că Sfântul Grigorie, cel puțin în perioada viețuirii în Athos, a ales pentru o perioadă viețuirea în retragere, fiind prezent în mănăstire doar în zilele de sâmbătă și duminică: „Era de obicei într-o isihie extremă, singur cu el însuși și cu Dumnezeu, și nici nu ieșea deloc din colibă, nici nu venea să vorbească și să vadă pe absolut nimeni, întrucât nu suporta să-l vadă nici măcar pe cel care slujea nevoilor sale legate de strictul necesar, afară de sâmbăta și duminica, în care putea fi văzut și abordat și de ceilalți”⁷. Cu toate acestea, nu a ignorat viața liturgică, păstrând echilibrul necesar între isihie și Liturghie.

Observăm, de asemenea, din textul lui Filotei, că săvârșirea deniei din Joia Mare se făcea „cu măreție”, conform obiceiului din Marea Lavră. Cântările, conform lui Filotei, erau „mari și minunate”. Potrivit tradiției athonite, și astăzi, la privegherile mari de noapte, sunt folosite cântările „pe larg”. Sfântul Grigorie participa la aceste slujbe, care durau foarte mult, atât ca slujitor, cât și ca psalt („conducând și stând împreună cu ceilalți și împodobind adunarea cu prezența lui”). Această relatare din Joia Mare, în care vedem că sfântul Grigorie era implicat în cântarea de la strană, nu este însă singulară. Faptul că Sfântul Grigorie, în general, participa activ la cântare este confirmat de același Filotei și în altă parte a

⁶ Sfântul GRIGORIE SINAITUL, *Despre felul cum trebuie să șadă la rugăciune*, p. 191-192.

⁷ FILOTEI, preasfântul patriarh al Constantinopolului, *Cuvânt la cel întru sfinți...*, p. 493.

„Vieții”: „Căci poruncindu-i-se de către întâi-stătătorul Lavrei să poarte grijă de o parte a mesei comune a fraților, cum este obiceiul la ei, și să stea împreună cu cei ce cântă în biserică și să cânte împreună cu ei cântările dumnezeiești, s-a arătat plin de toate acestea”⁸. În perioadele în care nu a trăit în singurătate, Sfântul Grigorie a fost și psalt, asumându-și ascultarea primită de la starețul Marii Lavre. Echilibrul acesta între isihie și sinaxele liturgice este foarte important, și insistăm asupra acestui lucru pentru că în acest fel atragem atenția că textele Sfântului Grigorie nu pot fi folosite pentru fundamentarea unei teologii non-ecleziologice. Isihia este, pentru Sfântul Grigorie, întru totul compatibilă cu liturghia și cu toate formele de laudă liturgică. Ele nu sunt două realități contradictorii, ci o împletire cât se poate de firească a două stări complementare.

Atitudinea Sfântului Grigorie față de cântarea bisericească reiese și din relatările aceluiași Filotei cu privire la scurta perioadă în care dascălul isihast a fost stareț la Esfigmenu:

„Ce mai e nevoie să spunem de convorbirile și învățăturile lui continue și variate, de acel râu de aur nestăvilat al cuvântului său, de sânguința și iubirea de frumos a aceluia pentru lăcașul dumnezeiesc, pentru slujitorii și cântăreții lui, de Liturghiile și celebrările tainice ale Tainelor supranaturale și sublime, încă și despre buna podoabă din sfântul altar, de purtarea de grijă și de înălțarea celor care celebrau ca preoți slujbele și pe care o insufla confrăților săi și numai fiind văzut celebrând în chip supranatural cele dumnezeiești și tainice?”⁹.

Din textul de față observăm grija Sfântului Grigorie pentru spațiul liturgic. Din păcate, compromisul cu privire la spațiul și mediul liturgic reprezintă pentru omul contemporan o problemă importantă, care nu poate fi ușor sesizată în toate situațiile. Inovația cultică și muzicală, împrumuturile de tot felul din tradițiile cultice

⁸ *Ibidem*, p. 484.

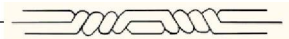
⁹ *Ibidem*, p. 506.

apusene, renunțarea la tradiția muzicală consacrată, accentul pus pe suscitarea emoției și a sentimentalismului sunt doar câteva dintre aspectele care invadează viața muzicală-liturgică contemporană. Filotei afirmă clar atașamentul lui Palama față de tradiția cultică. Sfântul Grigorie s-a îngrijit ca stareț la Esfigmenu de calitatea desăvârșită a spațiului liturgic („buna podoabă din sfântul altar”), a dinamicii liturgice (purtarea de grijă față de modul slujirii) și a cântării. Săvârșirea Liturghiei nu putea fi văduvită de această purtare de grijă și suntem convinși că Sfântul Grigorie însuși era un exemplu în acest sens. Rânduiala slujbelor este întotdeauna însoțită de cântare și Sfântul Grigorie acordă importanța cuvenită și acestui aspect¹⁰. Presupunem că „iubirea de frumos” cu privire la cântare se va fi materializat în primul rând în rânduiala cântării, apoi, probabil, în asigurarea suporturilor fizice necesare cântării săvârșite în rânduială (colecții de cântări etc.).

Câteva pasaje din omiliile palamite cu privire la cântare

Ca și în cazul biografiei Sfântului Grigorie, nici în „Omiliile” sale nu întâlnim multe pasaje care să facă referire la cântare. Așa cum am văzut, moștenirea lăsată de Teolipt și Grigorie Sinaitul ne ajută să ne formăm o idee destul de clară despre felul în care era valorizată cântarea și care erau limitele duhovnicești ale implicării în cântarea de la strană. În „Omiliile” întâlnim, așadar, pasaje dispartate cu privire la cântare.

¹⁰ Este interesant faptul că în aceeași relatare biografică, Filotei amintește tocmai despre vindecarea, după moartea Sfântului Grigorie, a unui protopsalt din Tesalonic (p. 618-620). Înțelegem și din detaliile acestei relatări în ce măsură muzica psaltică își avea rolul ei bine definit în dinamica liturgică. Filotei îl descrie pe acest protopsalt „drept șef peste sfintele cântări și melodii și căpetenie și corifeu al corului cântăreților, fiind renumit în acelea și prin timp și prin experiență și prin fire și prin tehnică, precum și prin toate cele ce contribuie la acestea” (p. 618). Această descriere ne ajută să înțelegem că atmosfera muzicală-liturgică a vremii, în care s-a dezvoltat și sfântul Grigorie, acorda locul cuvenit cântării psaltice.

Astfel, în „Omilia a III-a”, Sfântul Grigorie atrage atenția asupra felului în care creștinul poate deveni o pradă ușoară atacurilor vrăjmașului dacă nu rămâne ferm în atitudinea sa față de frecventarea bisericii. Această frecventare presupune o prezență activă a creștinului, care implică atât ascultarea de cuvântul preotului și al ierarhului, cât și asumarea conținutului cântărilor de la slujbe: „Când însă [diavolul] îl desparte pe cineva de cântarea cea sfântă și de ascultarea sfinților învățători atunci îl îndepărtează și de dumnezeiasca purtare de grijă, predându-l pe acesta faptelor sale celor rele”¹¹. Abandonarea prezenței la slujbe înseamnă o ieșire din cadrul purtării de grijă a lui Dumnezeu și o predare voluntară acțiunii patimilor. Această ieșire din atmosfera liturgică coincide cu o despărțire a minții de Dumnezeu și de făgașul imprimat de întoarcerea spre sine. Mintea, fără liturghie și fără cântarea aferentă, se risipește și se revoltă împotriva ordinii firești a relației om-Dumnezeu.

Ideea este oarecum reluată în „Omilia a VII-a”. Sfântul Grigorie atenționează de data aceasta că abandonarea rugăciunii în particular reprezintă un pericol important pentru viața creștinului. Această abandonare sau neglijare a rugăciunii particulare are însă drept consecință și incapacitatea unei asumări la potențial maxim a rugăciunilor și cântărilor din sinaxa liturgică. Cel care nu se îngrijește de rugăciunea de acasă se va prezenta nepregătit pentru slujba de la biserică. Rugăciunile sinaxei liturgice sunt întărite de *sinaxa isihastă* de acasă sau de la chilie:

„Ci, pe lângă altele mai înalte, pe care timpul nu ne îngăduie să le spunem acum, Domnul ne învață [și] că deșteptarea la rugăciunea tainică făcută în casele sau în dormitoarele noastre întărește rugăciunea către Dumnezeu făcută în biserici, și că rugăciunea lăuntrică [săvârșită] în minte, o întărește pe cea săvârșită cu buzele. Căci cel care vrea să se roage numai când vine în biserica lui Dumnezeu, dar nu se îngrijește deloc de rugăciune atunci când este acasă, sau pe

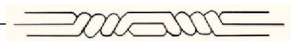
¹¹ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii* I, trad. Roger Coresciuc, Iași, Edit. Doxologia, 2019, p. 53.

drumuri sau în piețe, nu va putea să se roage cu adevărat nici atunci când se află în biserica lui Dumnezeu. Acestea le arată și cel care, după ce spune: Gata este inima mea, Dumnezeule, adaugă: Îți voi cânta [cu glasul] și din strune întru slava mea [Ps. 107, 1]¹².

Relația cu Dumnezeu nu se reduce doar la spațiul liturgic și la cântarea aferentă acestui spațiu. Sfântul Grigorie Palama precizează foarte clar că rugăciunea lăuntrică este esențială pentru integrarea în dinamica rugăciunii liturgice. Această rugăciune lăuntrică ar trebui să fie una permanentă, neîncetată („acasă, pe drumuri sau în piețe”) și nu una circumstanțială. Rolul cântării este acela de a valorifica în sinaxa liturgică tocmai această singularitate a rugăciunii lăuntrice. Cel care se adâncește în rugăciune în viața privată, și nu are ascultare de psalt, participă tăcut la cântarea Bisericii, asumând interior conținutul cântărilor. Această legătură între rugăciunea lăuntrică și rugăciunea-cântarea liturgică nu impune și forme comunitare de cântare. Asumarea acestor cântări nu înseamnă dezvoltarea unor forme de „gospel”, ci înseamnă tocmai forme de rugăciune lăuntrică însoțite de ascultarea cântărilor monodice de la strană. Pretenția cântării în comun, atât de prezentă în zilele noastre, ar strica tocmai acest echilibru dintre lăuntric și liturgic. Cel care vine la slujbele Bisericii și este practicant al rugăciunii lăuntrice va prefera mereu să nu strice rânduiala cântării de la strană prin pretențiile sale de a participa comunitar la cântare, dorindu-și să rămână adâncit în sine și prezent tăcut în cântarea liturgică, evitând riscul risipirii inutile. Trezvia necesară urmării atente a slujbelor și cântărilor este descrisă și de sfântul Simeon Noul Teolog într-una dintre „Catehezele” sale:

„[Monahul] trebuie să se scoale la miezul nopții, înainte de utrenie și să se roage cu rugăciunea rânduită, și așa după aceasta să stea în picioare împreună cu toți la doxologie și să o urmărească toată cu atenție și cu trezvie luând foarte mult aminte la începutul imnodiei, adică la cei șase psalmi, la

¹² *Ibidem*, p. 100.

stihologie și la citiri în chip nezăbavnic, nerelaxându-și trupul și sprijinindu-se de pe un picior pe altul, sau rezemându-se de ziduri sau de coloane [...] ; ci mai degrabă se cade să ia seama numai la psalmodie și la citire, și la înțelesul celor cântate și a cuvintelor citite din dumnezeiasca Scriptură”¹³.

Sfântul Simeon precizează clar că înaintea venirii la slujbele Bisericii, monahul este dator să își împlinească pravila, tocmai pentru a se pune în starea rugăciunii făcute cu trezvie și pentru a fi capabil să urmărească în mod adecvat cântările și citirile de la strană.

În „Omilia a VI-a”, Sfântul Grigorie pune în paralel cântecele lumești, născute din diferite patimi, cu cântecele duhovnicești, născute din viața curată. Prezentăm mai jos un fragment mai lung în care arhiepiscopul Tesalonicului face o radiografie complexă a perioadei de dinaintea Postului Mare:

„Căci în cele două săptămâni care au trecut, lăcomia la mâncare și mai ales lipsa de cumpătate au pus stăpânire pe cetate, și îndată [s-au pricinuit] tulburări, și strigăte, și încăierări, și zarvă, și cântece curvești, și dansuri satanice, și râsete obscene. Dar săptămâna aceasta a venit postul și pe toate le-a schimbat într-o stare mai de cinste, alungând grijile cele costisitoare ale deșertăciunii și oprind truda pentru pântecele rămas fără lucrare. [Postul] ne-a schimbat, [îndreptându-ne] către faptele pocăinței și convingându-ne să muncim nu pentru hrana cea stricăcioasă, ci pentru hrana care rămâne spre viața veșnică. Unde sunt acum tăierile animalelor necuvântătoare, mirosurile de carne friptă, mâncărurile cele bogate și ostenelele bucătarilor? Unde sunt cei care străbat străzile și cu glasurile lor cele necurate împut aerul? Unde sunt cei care bat [din tobe] și cântă din fluiere prin case și pe la mese și cei care le sunt devotați și li se adaugă aplaudând, și care, în [sunet] de timpane și de fluiere, se umplu fără control din [mâncărurile] puse înainte?

¹³ Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze*, Scrieri II, trad. Ioan I. Ică jr, Sibiu, Edit. Deisis, 1999, p. 271.

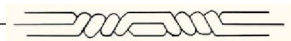
Unde sunt cei care își petrec zilele și nopțile în petreceri, care cercetează unde este de băut, care-și țin companie unii altora la beție și la faptele cele rușinoase ale beției? Când se statornicește postul, toate cele rele se duc și toate cele bune vin în locul lor. În locul cântecelor spurcate, acum gura cântă un psalm sfânt. În locul râsetelor nedemne, acum sunt de față tristețea cea mântuitoare și lacrimile. În locul drumurilor lipsite de rost și a vagabondajelor, [acum] există un singur drum comun pentru toți, și anume cel către sfânta biserică a lui Hristos. Căci după cum lăcomia pântecelui face să răsară roiul cel fără de număr al păcatelor, la fel postul este rădăcina tuturor virtuților și început al poruncilor dumnezeiești¹⁴.

Lăcomia la mâncare reprezintă, așadar, motorul care declanșează „cântecele curvești și dansurile satanice”. Și acest fel de cântece sunt o exprimare a trăirilor sufletești, însă sunt forme denaturate de manifestare a unei bucurii pervertite. Din ansamblul acestor bucurii pervertite fac parte și „bătăile de tobe, cântecele din fluier” din locuințele private sau din locurile publice, sunetele de timpane. Toate aceste manifestări marchează starea polis-ului înainte de începerea Postului Mare. În momentul în care Postul se apropie, Sfântul Grigorie constată că toate acestea sunt înlocuite, într-un act general de pocăință (prezentat, probabil, într-o manieră oarecum exagerată), cu manifestări duhovnicești ale unei alte bucurii, de data aceasta fiind vorba de o bucurie veritabilă, duhovnicească. Locul „cântecelor spurcate” este luat de citirea sau cântarea psalmilor, reper important pentru maniera în care asumarea perioadei pre-pascale era un gest de reconversie interioară cu valențe publice.

În „Omilia a IX-a”, Sfântul Grigorie explică rolul de instrument al cântării, care îl pune pe cel care execută sau ascultă cântarea în starea de prezență în fața lui Dumnezeu:

„Să facem postul, psalmodierea și rugăciunea noastră ca și cum Dumnezeu Însuși ar fi de față și s-ar uita la noi,

¹⁴ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 94.

știind că nici postul, nici psalmodierea și nici rugăciunea nu pot să ne mântuiască prin ele însele, ci împlinirea acestora înaintea lui Dumnezeu. Căci astfel, ochii lui Dumnezeu, privindu-ne, ne sfințesc, după cum soarele încâlzește cele pe care le luminează. Iar acestea se fac înaintea lui Dumnezeu atunci când mintea se uită la El cu încordare, și în timp ce se uită, postește, psalmodiază și se roagă. Căci [dacă] atunci când suntem în timpul rugăciunii și al psalmodierii, uneori mintea se îndreaptă neabătut către Dumnezeu, iar alteori cade și se tulbură, trebuie să înțelegem că încă nu ne-am dedicat cu totul lui Dumnezeu, și că scopul celor făcute de noi nu se află în întregime în [concordanță] cu legea Domnului. De aceea, pe cât cădem din faptele dreptății, pe atât nu putem rămâne înaintea ochilor lui Dumnezeu. [Pentru că] zice: Nu vor sta călcătorii de lege înaintea ochilor Mei [Ps. 5, 5]. Totuși, când zăcem răniți la pământ, să-L chemăm pe Domnul, Care poate să pună balsam și feșe peste rănilile noastre”¹⁵.

Cântarea nu este un scop în sine. Din nou, nu asistăm la o devalorizare a cântării, ci la o reaşezare a ei în cadrele precise ale funcționalității. Cântarea nu mântuiește, spune sfântul Grigorie, însă este un instrument necesar pentru concentrarea minții și orientarea acesteia către rugăciunea curată. Același lucru avea să îl spună și sfântul Simeon Noul Teolog și despre alte instrumente duhovnicești, fără ca prin aceasta să le devalorizeze: „Să nu ne încredem numai în cutare sau cutare lucrări și virtuți, adică în posturi sau privegheri sau culcări pe jos sau alte felurite rele pătimiri, și să disprețuim această lucrarea a poruncilor Domnului – ca și cum am putea să ne mântuim numai prin acelea”¹⁶.

Împlinirea cântării „ca în fața lui Dumnezeu” ajută mintea să se adune în sine și prin această adunare în sine, ea își împlinește datoria de a se orienta exclusiv către Dumnezeu. Abaterea de la această datorie, care este, în fond, firescul activității minții, reprezintă o scădere a curăției și deplinătății rugăciunii și un semn

¹⁵ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii* I, p. 118-119.

¹⁶ Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze*, Scrieri II, p. 137.

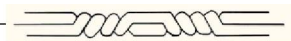
că instrumentele folosite nu sunt valorizate întotdeauna ca instrumente, ci ca scopuri în sine. Cântarea bisericească psaltică autentică are tocmai acest rol, de a ajuta mintea să se adune în sine și să se înalțe neabătut către Dumnezeu. Oricât ar fi de frumoase și tentante alte tradiții muzicale bisericești, ele se abat de la scopul principal al cântării și anume de a fi un instrument eficace pentru ajutarea minții să se dedice în întregime rugăciunii. Derivele muzicale sentimentaliste sau estetice pot deveni astfel deosebit de periculoase pentru integritatea felului în care mintea se poate servi de cântare pentru a-și atinge scopul duhovnicesc.

Lucrul acesta îl spune sfântul Grigorie Palama și în „Omilia a XX-a”:

„Dar voi, adunați fiind în biserica lui Dumnezeu, încingeți mijloacele cugetului vostru, după cuvântul lui Petru [...]. Căci nu este posibil ca cel care stă în sfânta lui Dumnezeu biserică și își adună mintea, și și-o înalță către Dumnezeu, și își exersează cugetarea cu sfintele cântări, și și-o dedică acestora, de la început până la sfârșit, să nu fie schimbat cu schimbarea dumnezeiască, pe măsura exersării [atenției] față de Dumnezeu și de cuvintele dumnezeiești. Căci prin exersarea aceasta se naște în inimă o căldură care, izgonind ca pe niște muște gândurile cele rele, produce în suflet pace duhovnicescă și mângâiere, și aduce sfințire trupului”¹⁷.

Exersarea atenției și a cugetării cu „sfintele cântări” este deosebit de importantă pentru adunarea minții în sine, care atrage după sine „schimbarea dumnezeiască”. Este interesant faptul că sfântul Grigorie vede o corespondență clară între nivelul și calitatea exersării atenției și darul primit în schimbul acestei exersări, adică „schimbarea cea dumnezeiască”. Asumarea interioară a sfintelor cântări presupune exercitarea completă a atenției în intervalul în care aceste cântări sunt executate. Din punctul de vedere al psaltului, lucrul acesta înseamnă o foarte bună cunoaștere a tehnicii cântării, precum și o pregătire minuțioasă a fiecărei slujbe. Aceste

¹⁷ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 270.

două aspecte îl eliberează pe psalt de grija acaparatoare pentru bunul mers al cântării, lăsându-i mintea liberă pentru adâncirea în cântare, și implicit în rugăciune. Din punctul de vedere al celui care participă interior la cântare, exersarea atenției presupune grija pentru ca mintea să nu fie distrasă de șuvoiul gândurilor de orice fel. Astfel, și psaltul și monahul sau creștinul care nu au această ascultare se află într-o împreună lucrare de exercitare a atenției fără de care nu se poate realiza o participare adecvată la sfintele slujbe.

În „Omilia a X-a”, sfântul Grigorie face un elogiu al cântării împlinite cu înțelegere și străpungere de inimă:

„Și ca să las acum deoparte virtuțile cele mai de seamă, atunci când mă înfățișez împreună cu voi înaintea lui Dumnezeu în sfânta biserică, și când, întorcându-mă, îi văd pe cei care cu înțelegere și cu străpungere de inimă înalță către Dumnezeu imne și rugăciuni, sau pe vreunul care tace, stând adâncit în sine și ascultând, singură vederea aceasta pe dată mă insuflă, mă umple de bucurie și dau slavă lui Hristos, Tatăl Cel din ceruri, fără de Care nimeni nu poate să facă nimic din cele bune și prin Care se împlinește totul pentru oameni”¹⁸.

Observăm și în acest pasaj că „străpungerea inimii” este prezentă atât în cântare, cât și în „adâncirea de sine și ascultarea” [cântărilor]. Starea de pocăință adâncă trebuie să însoțească cântarea de la strană, iar acesteia i se adaugă și atenția la textul cântat. „Înțelegerea” de care vorbește sfântul Grigorie este tocmai condiția pentru adunarea minții în sine și transferarea activității minții de la risipirea în gânduri la rugăciunea concentrată.

În aceeași „Omilie”, sfântul Grigorie îi ceartă pe cei care vin la slujbe și afișează o atitudine de indiferență față de conținutul cântărilor.

„Dar ce vom spune acum celor care nu stau în tăcere, nici nu psalmodiază împreună [cu noi], ci [vin aici] ca să se întâlnească unii cu alții, amestecând slujirea noastră

¹⁸ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii* I, p. 130.

duhovnicească către Dumnezeu cu vorbăria [lor] cea lumească, astfel încât nu numai că ei nu ascultă cuvintele cele sfinte și însuflete de Dumnezeu, dar îi împiedică și pe cei care vor să asculte? Până când, voi aceștia, veți șchiopăta de amândouă picioarele? [III Rg. 18, 21], ar spune Ilie Tesviteanul. Pentru că vreți să veniți [aici] și pentru rugăciune, și pentru cuvintele cele lumești și nepotrivite, și cu siguranță nu faceți bine nici una, nici alta, ci prin acestea le stricați pe celelalte, sau mai degrabă vă stricați voi înșivă, unii prin alții. Până când nu o să vă abțineți de la cuvintele deșertăciunii în acest loc și veți face din casa rugăciunii, casă de negustorie sau de cuvânt al patimii, tocmai această casă în care sunt spuse și ascultate cuvintele vieții veșnice, atât cele [spuse și ascultate] de noi, care cerem de la Dumnezeu cu nădejde nerușinată viața veșnică, cât și cele [spuse și ascultate] de Dumnezeu, Care dă [viața veșnică] celor care o cer cu tot sufletul și cugetul – însă nu și celor care, cum se spune, nu-s în stare nici măcar limba să și-o urnească întregă spre cerere?”¹⁹.

Pentru sfântul Grigorie Palama nu există o cale de compromis între adâncirea în rugăciune, potențată de cântare, și respirația în rugăciune produsă de amestecul minții cu gândurile de zi cu zi. Starea în tăcere sau împreună-psalmodierea exclude orice altă preocupare în timpul rugăciunii, cel chemat să ia aminte la cuvintele rugăciunii trebuie să își asume această stare, chiar dacă ea presupune un efort important de detașare de cele lumești. Ba, mai mult, spune sfântul Grigorie, nici măcar cele lumești nu vor fi planificate sau gândite în mod corespunzător, pentru că mintea nu va putea asuma integral și concomitent două realități diametral opuse. Cererea în rugăciune, asumată în mod total, aduce, în schimb, viață veșnică și pregustarea Împărăției lui Dumnezeu.

Riscul împrăștierii în rugăciune și cântare poate avea consecințe dramatice în viața creștinului care consideră că poate acționa în mod neglijent în situațiile în care atenția și înțelegerea sunt vitale pentru felul în care decurge rugăciunea. Sfântul Grigorie

¹⁹ *Ibidem*, p. 130-131.

este, de altfel, destul de critic și categoric cu cei care nu își asumă deplin această concentrare:

„Fraților, acum jertfa noastră către Dumnezeu nu se mai face prin foc, ca pe vremea lui Moise, ci se săvârșește prin cuvânt. Atunci, așadar, când Dumnezeu primea jertfa adusă prin foc, cei dimpreună cu Core, care s-au răsculat împotriva lui Moise și care au adus de afară foc străin, au fost arși de tot de focul cel sfânt, care de la sine a sărit asupra lor. Să ne temem dar și noi, că dacă vom aduce din afară cuvinte străine în acest jertfelnic duhovnicesc al lui Dumnezeu, vreau să spun în biserică, vom fi osândiți pentru totdeauna de cuvintele dumnezeiești ce sunt în ea, făcându-ne vrednici din această pricină de glasul acela de temut și de osândă. Da, să ne temem, rogu-vă, și câtă vreme suntem aici [în biserică] să aducem cerere, stând cu frică înaintea lui Dumnezeu. Iar după ce ieșim de aici, să dăm dovadă mai departe de schimbarea în bine a obiceiurilor noastre, nelăsându-ne biruiți de câștiguri, mai ales dacă sunt nedrepte, fugind de jurăminte, mai ales dacă sunt mincinoase, îndepărtându-ne de cuvintele cele de rușine, și cu atât mai mult de faptele cele rușinoase, de calomnii, de înșelăciune și de îngâmfare, educând și mișcând fiecare mădular și fiecare simțire cu ajutorul minții celei de Dumnezeu înțeleptite, purtând și înălțând trupul cu cuvântul și cu frica cea îndumnezeiască, și nu lăsându-ne trași în jos și supuși de către trup poftelor lui cele pământești și de bațjocură, învățând și cunoscând de la Pavel că dacă vom trăi după trup, vom muri, iar dacă vom ucide cu duhul lucrările trupului, vom trăi în veci”²⁰.

Am redat acest fragment destul de amplu tocmai pentru că este interesantă paralela pe care o face sfântul Grigorie între focul străin adus în chip nevrednic în vremea lui Moise și „cuvintele străine” care pot pătrunde în taina Bisericii prin neglijența celor care tratează momentul rugăciunii cu indiferență.

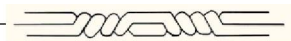
„Cuvintele străine” despre care vorbește sfântul Grigorie Palama pot fi interpretate (deși sfântul nu face acest lucru în mod

²⁰ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 130-131.

explicit) și ca moduri de cântare străine de ethosul liturgic, care pot întoarce mintea de la concentrarea în rugăciune și o pot mișca către stări străine și chiar periculoase (ne referim, în special, la denaturări care stimulează nepermis de mult sentimentalismul sau gustul estetic). Aceste feluri de „cuvinte străine” sunt deosebit de periculoase atât pentru echilibrul liturgic, cât și pentru demersul de care amintim în mod repetat în acest studiu: adunarea minții în sine. O muzică liturgică care face apel la sentimentalisme va crea o dispoziție interioară bolnăvicioasă, incapabilă să discearnă adevărata pocăință de stările psihologice înșelătoare. De asemenea, o muzică liturgică care face apel la simțul estetic va distorsiona întreg simțul duhovnicesc al ascultătorului neexperimentat, deturnându-l de la adâncirea în sine către atitudinea admirativă declanșată de acest tip de cântare. Mai ales în cazul celor neexperimentați duhovnicește, riscul este deosebit de mare. Neatenția la felul în care lucrează mintea poate produce dezechilibre grave, iar muzica neadevătată liturgic poate contribui masiv la aceste dezechilibre. O bună parte a literaturii filocalice acordă o importanță deosebită trezviei în rugăciune, și menționăm aici doar câteva atenționări ale sfântului Isihie cu privire la aceste aspecte: „Cu cât ești mai atent la gândire, cu atât te vei ruga lui Dumnezeu cu dor, și, iarăși, cu cât scrutezi gândirea în chip nepăsător, cu atât te vei îndepărta și de Iisus. Așa cum primul lucru luminează în chip culminant văzduhul gândirii, tot așa și abaterea de la trezie și de la dulcea chemare a lui Iisus o întunecă în chip natural cu totul”²¹.

Orice cântare care nu respectă cerințele liturgice și neptice poate provoca această îndepărtare de rugăciunea minții și abaterea de la trezie – pas important în denaturarea nu doar a lucrării lăuntrice a minții, ci a întregului ethos liturgic care poate deveni o scenă nedorită a diferitelor manifestări de virtuozitate lipsite de înțelegerea dinamicii participării la slujbele Bisericii. De altfel, sfântul Ioan Casian avertizase cu sute de ani înainte asupra riscului

²¹ *Capitolele Sfântului Isihie*, în FILOTEI SINAITUL, *Trezia minții și cerul inimii. Integrala scrierilor*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2009, p. 159.

manifestărilor personale de natură psihologică sau fizică care pot perturba atât liniștea celorlalți, cât și propria adâncire în rugăciune:

„Deci când se adună să facă slujirile mai sus pomenite, pe care le numesc « sinaxis », toți păstrează atâta liniște, încât, deși se strânge la un loc un număr mare de monahi, ai crede că nu se mai află niciun om înăuntru, în afară de cel care, sculându-se, intonează psalmul la mijloc, și asta mai ales când se încheie slujba. În tot acest timp nimeni nu scuipe, nu-și drege glasul, nu tușește, nu cascadează a somn cu fălcile și gura deschise. Nu se scoate niciun geamăt, niciun suspin, care să poată stânjeni pe cei de față, nu se aude niciun glas în afară de cel al preotului, care încheie rugăciunea, sau de cel pe care, cu mintea în extaz l-ar putea scăpa cineva printre buze și să-l strecoare pe nesimțite inimii sub clocotul adânc și de nebiruit al spiritului”²².

Cântarea bisericească nu presupune o antrenare activistă, ci reunirea puterilor sufletești în tăcerea minții. Excepțiile sunt date doar de preaplinul extazului, atunci când mintea nu își poate reține un anumit fel de exteriorizare discretă.

Cântarea – mod de preaslăvire a tainelor dumnezeiești

Sfântul Grigorie nu se rezumă doar la atenționările prezentate mai sus, care au în vedere raportarea la înțelegerea corectă a poziționării față de cântare. Pentru dascălul isihast, cântarea este și împreună slăvire a tainelor negrăite pe care Dumnezeu le împlinește

²² Sfântul IOAN CASIAN, *Scrieri alese*, trad. Vasile Cojocaru și David Popescu (Părinți și scriitori bisericești, 57), București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990, p. 126. În continuarea acestui pasaj, sfântul Ioan Casian precizează: „Pe cel ajuns a se răci cu inima, care se roagă cu lărmă sau scoate din gât ceva din cele spuse mai sus, și îndeosebi este prins de căscături, ei îl declară dublu vinovat: mai întâi că își face rugăciunea cu nepăsare și în al doilea rând că, prin zgomotul lui nestăpănit, abate și atenția altuia, care neîndoielnic ar fi putut să se roage mai cu înfocare”.

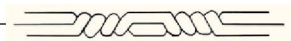
cu omul. Astfel, în prima „Omilie”, descrie cântarea îngerilor drept o cântare care dezvăluie modul în care Dumnezeu alege să coboare la om: „Imnul cântat de îngeri la nașterea Lui arată că a venit la noi din ceruri aducând pacea: «Slavă, zic îngerii, întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, întru oameni bunăvoire [Lc. 2, 14]»»²³. Îngerii se manifestă doxologic, având în centrul acestei manifestări tocmai cântarea, imnul de slavă care tâlcuiește în chip negrăit taina păcii corelată întrupării Mântuitorului.

Slava datorată lui Dumnezeu se manifestă prin cântare. Uimirea în fața creației produce cântare dumnezeiesc insuflată, iar cel care înțelege pronia lui Dumnezeu, înțelepciunea Acestuia și raționalitatea creației devine un admirator plin de bucurie care se exteriorizează tocmai în cântarea liturgică normativă. În „Omilia a XIV-a”, sfântul Grigorie vorbește atât de lumea creată ca izvor al imnului, cât și de tainele nepătrunse ale lui Dumnezeu, care prin întrezărirea lor produc aceeași mișcare de exteriorizare a bucuriei: „Căci dacă toate cele care există sunt pline de minunăție, și venirea lor de la neființă la ființă este un lucru dumnezeiesc și vrednic de a fi cinstit prin multe imne, cu cât mai minunat și mai dumnezeiesc și mai necesar a fi laudat de noi este că Dumnezeu devine ceva din cele ce sunt»²⁴. Peste șase veacuri, sfântul Siluan Athonitul avea să insiste din nou asupra acestui impuls pe care frumusețea și raționalitatea creației, pe de o parte, și întrezărirea tainelor dumnezeiești, pe de altă parte, îl produc în sufletului celui atins în chip lucrător de har:

„Din copilărie am iubit și lumea și frumusețea ei. Iubeam pomii și grădinii înverzite, iubeam câmpiile și toată frumusețea zidirii lui Dumnezeu. Îmi plăcea să privesc strălucirea norilor, să-i văd trecând în înălțimile albastre. Dar de când am cunoscut pe Domnul meu și El a robit sufletul meu, totul s-a schimbat în mine. Nu mai vreau să privesc această lume, căci sufletul meu este neîncetat atras spre lumea în care locuiește Domnul. Așa cum pasărea dorește să zboare din colivia ei cea strâmtă spre tufișurile dese, așa arde și sufletul meu de dorința de a vedea

²³ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 31.

²⁴ *Ibidem*, p. 176.

din nou pe Domnul, tânjește după El și strigă: «Unde ești, Lumina Mea? Vezi că te caut cu lacrimi»²⁵.

Preamărirea lucrării lui Dumnezeu presupune așadar o exteriorizare. Această manifestare exterioară este prezentă, după sfântul Grigorie Palama, atât la diferite personaje biblice, cât și la creștinii contemporani lui: „Dar Simeon a venit în Templu, L-a întâmpinat și L-a luat în brațe pe Acest Prunc ceresc și pământesc; I-a adus, ca unui Dumnezeu, imn și cerere”²⁶. Simeon Îi aduce lui Dumnezeu imn și cerere într-un moment cheie al existenței sale: momentul adevărării că Fecioara a putut să nască, fapt ce a risipit întru totul dilema care îl chinuise timp îndelungat pe Simeon. Această cântare a lui Simeon este exemplu și pentru creștinii contemporani, care sunt chemați să preaslăvească tainele lui Dumnezeu prin închinare, bucurie și cântare (subînțeleasă prin „săltarea fără încetare” de care amintește sfântul Grigorie în pasajul care urmează):

„Dar noi, plecându-ne și inimile dimpreună cu genunchii, veniți să ne închinăm împreună cu psalmistul și profetul David la locul unde au stat picioarele Lui [Ps. 131, 7], unde au fost întinse mâinile Lui care cuprind totul și unde a fost arătat trupul Său cel începător de viață. Și închinându-ne [Crucii] cu credință și sărutând-o, să [ne] atragem și să păstrăm belșugul sfințeniei [revărsate] din ea, pentru ca la preaslăvita venire ce va să fie a Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, văzând-o venind înainte întru slavă, să ne bucurăm și să săltăm fără încetare, având parte de șederea cea de-a dreapta și de glasul cel fericit ce a fost făgăduit și de binecuvântare, întru slava Fiului lui Dumnezeu Care a fost răstignit pentru noi cu trupul”²⁷.

Cântarea însoțește nu doar preamărirea lucrărilor lui Dumnezeu, ci și cinstirea persoanelor care și-au asumat pe deplin

²⁵ Cuviosul SILUAN ATHONITUL, *Între iadul deznădejzii și iadul smereniei*, trad. Ioan I. Ică jr., Alba Iulia, Edit. Deisis, 1994, p. 56.

²⁶ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 79.

²⁷ *Ibidem*, p. 153.

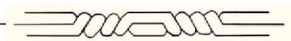
viețuirea potrivit lucrării harului: „Dacă pomenirea fiecăruia dintre sfinți, după cum am spus, se săvârșește de noi cu imne și cu elogii pe măsură, cu cât mai mult [se cuvine a cinsti pomenirea] lui Petru și Pavel, corifeii cei mai înalți ai corului corifeic al apostolilor?”²⁸. Credincioșii sunt chemați să cânte pe fiecare dintre sfinți cu imne pe măsura viețuirii lor. Imnul este astfel o expresie de recunoaștere a faptului că omul este chemat la îndumnezeire. Troparele, condacele, canoanele nu sunt simple expresii ale unei efuziuni sentimentale produse de caracterul înalt moral al persoanelor care constituie subiectul imnelor, ci sunt monumente de teologhisire adevărată, în care se preamărește tocmai lucrarea lui Dumnezeu prin care se deschide omului calea îndumnezeirii.

Mai presus însă de cinstirea sfinților prin cântări se află cinstirea Maicii Domnului. Acolo unde rațiunea se oprește și nu poate pătrunde mai departe sau nu poate explica suficient, intervine cântarea. Faptul acesta este afirmat de sfântul Grigorie Palama în *Omilia a XXXVII-a*: „Dar dacă totuși nu este [cu puțință] a spune cele mai presus de cuvânt, cu puțință este, din iubire de oameni, a înălța imne celor cântate, cu puțință este și a atinge [prin ele] cele nicidecum atinse, a întoarce datoria prin cuvinte [de laudă] și a ne împlini dorul față de Născătoarea de Dumnezeu prin cântări după putere”²⁹. Sfântul Grigorie își mărturisise mai înainte neputința de a descrie suficient în predica sa la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului „mărețiile” Maicii Domnului și de aceea afirmă acum că doar cântarea este cea care într-un anumit fel este capabilă „să atingă cele neatinse”. Dacă în cazul sfinților, lauda prin cântare este un imperativ, cu atât mai mult datoria liturgică impune acest lucru în cazul Maicii Domnului: „Iar dacă cinstită este moartea cuvioșilor [Ps. 115, 6] și pomenirea dreptului cu laude [Pilde 10, 7], cu cât mai mult se cade să facem cu laude dintre cele mai mari pomenirea Sfintei sfinților, a Celei prin care vine sfinților toată sfințirea, a Pururea Fecioarei și Maicii lui Dumnezeu?”³⁰.

²⁸ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii* II, trad. Roger Coresciuc, Iași, Edit. Doxologia (în curs de publicare), p. 91.

²⁹ *Ibidem*, p. 189.

³⁰ *Ibidem*, p. 190.

Însăși omilia aceasta a sfântului Grigorie Palama, ca de altfel toate omiliile dedicate Maicii Domnului, este imprimată de aspecte poetice sau latreutice pe care sperăm să le putem analiza într-un alt studiu. Redăm aici un singur fragment din „Omilia a XXXVII-a”, important pentru o astfel de analiză:

„Ce cuvânt poate zugrăvi, Maică a lui Dumnezeu Fecioară, frumusețea Ta cea dumnezeiesc strălucitoare? Căci cele ale tale nu pot fi hotărnicite de cugete sau de cuvinte, pentru că toate covârșesc și cuget, și cuvânt! Dar cu puțință este să fii cântată, tu, cea care primești cu iubirea de oameni [cântarea]! Fiindcă tu ești loc al tuturor harurilor, plinătatea a toată frumusețea și bunătatea, tablă și icoană însuflețită a tot binele, și a toată bunătatea, ca una care singură ai fost învrednicită în chip concentrat de harismele Duhului sau mai degrabă, ca una care singură ai avut în chip minunat în cele dinlăuntru ale tale pe Cel în Care sunt vistieriile tuturor acestor [harisme] și te-ai făcut Lui cort minunat. Iar acum, prin moarte, ai trecut de aici către nemurire și cu dreptate te-ai mutat de pe pământ la cer, ca să fii împreună locuitoare cu Acesta în corturile cele mai presus de ceruri de-a pururea, grijindu-te de acolo de moștenirea ta și cu rugăciunile tale cele neadormite către Dânsul făcându-L milostiv tuturor”³¹.

Și câteva momente importante din lucrarea mântuitoare a lui Hristos sunt amintite de sfântul Grigorie Palama în legătură cu imnele și cântarea. Astfel, la Intrarea în Ierusalim, poporul îl întâmpină pe Hristos cu cântări. Imnul „Osana”, tâlcuit de dascălul isihast în „Omilia a XV-a”, este o expresie a împreună-cântării îngerilor cu oamenii în elanul provocat de taina Întrupării și mântuirii:

„Deci, după ce l-a înviat pe Lazăr din morți, împăratul, călare pe un asin, a intrat apoi în Ierusalim, și aproape îndată toți cei din popor - copii, bărbați, bătrâni – așternând pe jos haine și purtând stâlپări de finic, care sunt semne ale biruinței, și întâmpinându-L ca pe Cel care era Făcător de

³¹ *Ibidem*, p. 196-197.

viață și Biruitor al morții, au căzut la picioarele Lui și L-au însoțit, cântând într-un glas, nu numai în afara, ci și înăuntrul îngrăditurilor Templului: Osana, Fiul lui David, Osana întru cei de sus. Osana este un imn care se înalță către Dumnezeu, căci tălmăcit înseamnă: Mântuiește, Doamne. Iar adăugirea întru cei de sus arată că [Dumnezeu] este cântat nu numai pe pământ și nu numai de către oameni, ci și întru cele înalte, de către îngerii cerești. Ei însă nu numai că Îl cântă astfel și Îl teologhiesc, ci se și împotrivesc, prin cele care urmează, judecății cărturarilor și a fariseilor, celei de rău voitoare și luptătoare contra lui Dumnezeu, precum și pretextelor lor celor ucigașe”³².

Cântarea de slăvire nu este însă doar o cântare – expresie a efuziunii de moment, ci este teologhisire. Faptul că nu doar oamenii cântă, ci și îngerii, întărește convingerea că imnele liturgice actuale nu sunt expresia unui gest uman autonom, ci sunt rezultatul unei însuflări dumnezeiești.

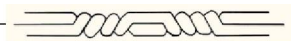
La fel, ziua Cincizecimii este marcată de cântare. În „Omilia a XXIV-a”, sfântul Grigorie descrie momentul premergător pogorării Duhului Sfânt drept un moment marcat de „luarea aminte la rugăciune și la imnele cele către Dumnezeu”:

„Când s-a împlinit a cincizecea zi de la Înviere - a cărei pomenire ne stă de față acum -, fiind adunați toți ucenicii în același loc și fiind într-un cuget în partea de sus a templului aceluia, dar și fiecare dintre aceștia fiind adunat în partea de sus a lui însuși, [adică] în propria minte – căci erau dedicați și cu luare aminte la rugăciune și la imnele cele către Dumnezeu -, s-a făcut, zice Evanghelistul Luca, din cer, fără de veste, un vuiet, ca o suflare de vânt ce vine repede și a umplut casa unde ședeau ei [Fapte 2, 2]”³³.

Ucenicii erau adunați în „partea de sus a propriului sine”, adică în minte, și doar așa puteau acorda atenția cuvenită rugăciunii

³² Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, p. 191.

³³ Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii II*, p. 49.

și cântării. Fără această adunare în sine, în „partea de sus a sinelui”, nu este posibilă nici rugăciunea curată și nici psalmodierea fără împrăștiere. Această neîmprăștiere din ziua Cincizecimii este premergătoare venirii Duhului Sfânt și ea este paradigmatică pentru orice demers isihast și liturgic.

Cântarea marchează așadar și lauda adusă lui Dumnezeu și lauda adusă sfinților. Ea este o constantă a vieții duhovnicești și se regăsește în deplinătatea ei în viața monahală. Fecioria este împletită cu rugăciunea, cu atenția, cu străpungerea sufletului, stări absolut necesare și pentru dezvoltarea „prezenței” în citirea sau cântarea psalmilor, a imnelor și a cântărilor duhovnicești. În „Omilia a XLII-a” întâlnim o astfel de descriere succintă pe care sfântul Grigorie Palama o face viețuirii monahale:

„Fecioarelor care ați făgăduit [să duceți] viață monahală și cele care v-ați întors, bine făcând, de la viața conjugală la împreună viețuirea cea feciorelnică, și, pe scurt, câte ați ales din dorința de pocăință să viețuiți împreună cu acestea [cu fecioarele], viețuiți în toate după Dumnezeu, de dragul Fecioarei care pentru noi s-a născut acum și care a născut într-o feciorie, sub timp, după trup, pe Cel Născut mai înainte de veci din Tată feciorelnic, trăind numai pentru ea și pentru Dumnezeu[-Fiul], Cel care S-a întrupat din ea, privind numai la El, făcându-L doar pe El desfătarea voastră, bucurându-vă într-o nădejde, răbdând în necaz, supunându-vă întâi-stătătoarelor voastre, slujind unele altora, sârguindu-vă pentru pacea dintre voi, dedicându-vă fără încetare cu atenție, rugăciune și străpungerea sufletului psalmilor, imnelor și cântărilor duhovnicești, fiind curate și fecioare, și cu trupul, și cu sufletul, și cu toate simțurile și înțelegerea, și arătând prin toate o cugetare și o petrecere duhovnicească și feciorelnică. Astfel, după [cuvântul] psalmului, urmând Maicii lui Dumnezeu, veți ajunge aproape de Ea și veți intra în templul cel nefăcut de mână al Împăratului cerurilor, în camera de nuntă cea mai presus de lume și veșnică a nesticăciunii”³⁴.

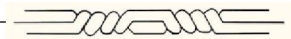
³⁴ *Ibidem*, p. 259.

Maica Domnului este model isihast al viețuirii feciorelnice, devenind paradigmă, prin virtuțile ei, oricărui demers ulterior de asumare a monahismului. Remarcăm și aici, încă o dată, faptul că sfântul Grigorie se referă la „atenție” ca la un reper deosebit de important pentru monah (dar, bineînțeles, și pentru creștinii mireni). Monahul este chemat să facă ascultare, să rabde, să slujească, să întrețină duhul păcii, să se bucure de propriul parcurs, dar în același timp este chemat să fie atent, să nu-și risipească mintea, să nu dezerteze de la concentrarea fără de care rugăciunea sau cântarea devin simple lucruri formale.

Concluzii

Deși „Omiliile” Sfântului Grigorie Palama nu ne oferă foarte multe informații despre cântarea bisericească din secolul al XIV-lea, putem totuși să identificăm câteva elemente clare care să ne ajute la creionarea cadrului general cu privire la cântare. Astfel, cântarea nu era considerată drept un adaos lipsit de interes sau de necesitate, ci i se acorda importanța cuvenită. Sfântul Grigorie însuși s-a îngrijit de cele necesare bunei activități a psalților sau a grupurilor de cântăreți (fie din Athos, fie din Salonic). Cântarea era privită în strânsă legătură cu trezvia minții și cu atenția în rugăciune. Pentru a crea cadrul necesar rugăciunii liturgice, atât cântărețul de la strană, cât și cel care asculta cântarea trebuiau să fie deja imprimați de roadele rugăciunii neîntrerupte practicate în afara cadrului strict liturgic. Prin cântare se laudau adevărurile tainelor dumnezeiești, momentele importante din iconomia Întrupării, tainele nepătrunse ale Maicii Domnului, viețuirile sfinților. Bineînțeles, nu am selectat toate textele din „Omiliile” cu referire la cântare. În special cele din omiliile rostite la sărbătorile Maicii Domnului vor constitui baza unui viitor studiu cu privire la forma latreutică în care își alcătuia sfântul Grigorie panegiricele mariale.

Bibliografie

Izvoare

1. Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii I*, trad. Roger Coresciuc, Iași, Edit. Doxologia, 2019.
2. Sfântul GRIGORIE PALAMA, *Omilii II*, trad. Roger Coresciuc, Iași, Edit. Doxologia (în curs de publicare).

Bibliografie secundară

3. Sfântul IOAN CASIAN, *Scrieri alese*, trad. Vasile Cojocaru și David Popescu (Părinți și scriitori bisericești, 57), București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990.
4. Sfântul GRIGORIE SINAITUL, *Despre felul cum trebuie să șadă la rugăciune*, în *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. VII, trad. D. Stăniloae, București, Edit. Humanitas, 1999.
5. FILOTEI, preasfântul patriarh al Constantinopolului, *Cuvânt la cel întru sfinți Părintele nostru Grigorie, arhiepiscopul Tesalonicului*, în GRIGORIE PALAMA, *Tomosuri dogmatice. Viața. Slujba. Scrieri I*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2009.
6. *Capitolele Sfântului Isihie*, în FILOTEI SINAITUL, *Trezia minții și cerul inimii. Integrala scrierilor*, trad. de Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2009.
7. Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze*, Scrieri II, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 1999.
8. TEOLIPT AL FILADELFIEI, *Despre ostenețile vieții călugărești*, în *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. VII, trad. D. Stăniloae, București, Edit. Humanitas, 1999.
9. Cuviosul SILUAN ATHONITUL, *Între iadul deznădejzii și iadul smereniei*, trad. Ioan I. Ică jr., Alba Iulia, Edit. Deisis, 1994.